

ПОЛЬСКІ ГРАМАТЫЧНЫ ЎПЛЫЎ НА СУЧАСНУЮ БЕЛАРУСКУЮ ЛІТАРАТУРНУЮ МОВУ

Беларуская літаратурная мова з самага пачатку свайго фарміравання знаходзілася пад моцным уздзеяннем заходняй мовы-суседкі, што было заканамерна абумоўлена шэрагам сацыяльна-гістарычных фактараў. Цесныя моўныя кантакты ў блізкіх культурных арэалах, а затым і ў межах адзінай дзяржавы спрыялі актыўнаму ўзаемапранікненню сродкаў, мадэлей і элементаў блізкароднасных моў на розных структурных узроўнях. Як адзначаюць даследчыкі, “у канцы XVI – пачатку XVII ст. беларуская літаратурна-пісьмовая мова была больш блізкая да польскай, чым да царкоўнаславянскай” [1; 5]. Найбольш выразна польскамоўны ўплыў выявіўся ў лексіцы як самай зменлівай і адчувальнай да знешніх уздзеянняў сферы. Разам з тым у старабеларускі перыяд назіраецца актыўнае пранікненне ў пісьмовую мову марфалагічных і сінтаксічных паланізмаў, што стала аб’ектам пільнага вывучэння беларускіх і замежных даследчыкаў (Я. Карскі, А. Мартэль, А. Жураўскі, У. Свяжынскі, Т. Ясіньска-Соха, С. Якаўлеў і інш.).

На пачатку XX стагоддзя, калі ішло актыўнае фарміраванне нацыянальнай літаратурнай мовы беларускага народа, польскамоўны ўплыў яшчэ заставаўся магутным знешнім фактарам яе станаўлення. Гэта яскрава адбілася на літаратурна-моўнай практыцы тагачасных беларускіх адраджэнцаў, на мове “Нашай нівы”, а таксама на першай спробе кадыфікацыі літаратурнага стандарту – так званай “тарашкевіцы”. Увогуле тарашкевіцкі стандарт шмат у чым якраз і арыентаваны на польскую традыцыю, у адрозненне ад афіцыйнага, які грунтуецца на актыўным перайманні рускамоўнай арыентацыі.

У савецкі перыяд, калі адбылася кардынальная змена кірунку іншамоўнага ўздзеяння і дамінантай развіцця беларускай літаратурнай нормы стала набліжэнне да рускай мовы, польскамоўны ўплыў паступова быў зведзены да мінімуму і перастаў колькінебудзь выразна адчувацца на ўсіх моўных узроўнях. Такое становішча з адноснай стабільнасцю захоўвалася прыкладна да сярэдзіны 80-х гадоў XX стагоддзя, калі ў беларускай лексіцы і граматыцы сталі назірацца некаторыя прынцыпова новыя з’явы, абумоўленыя найперш зрухамі ў грамадскім жыцці. На фоне глабальнай інтэрнацыяналізацыі (дакладней вестэрнізацыі) слоўнікавага складу ў некаторай ступені нечакана ажывіўся паланістычны трэнд. Ён быў пазначаны ўвядзеннем у актыўны ўжытак вялікай колькасці лексічных паланізмаў (тыпу *амбасада, выстава, імпрэза, наклад, перыёдык, радавод, стасунак, унёсак, цікавостка, выбітны, культуровы*), структурных калек (*выбарац, выкітальцонасць, выступовец, дабрачынец, моўнік, размоўца, супраца*) і нейтралізацыяй стылістычна маркіраваных лексем польскага паходжання (*вайсковец, высілкі, гарбата, кавярня, паганства, паходня, чыннік* і да т.п.).

Польская лексіка стала актыўна ўводзіцца ва ўжытак сучаснымі палітыкамі, журналістамі, пісьменнікамі, некаторымі мовазнаўцамі. Аднак ажыўленне польскага ўплыву не абмежавалася лексічным узроўнем мовы. Запазычванне іншамоўнай лексікі, як вядома, самы наглядны, непасрэдны і хуткі від моўных кантактаў, але і самы павярхоўны, наўпрост абумоўлены зменамі ў грамадстве. Што да граматычнага ладу, то ў сілу сваёй устойлівасці да сацыяльных зрухаў змены ў граматыцыносяць больш глыбінны, унутрымоўны характар, што ў сваю чаргу патрабуе разглядаць граматычныя запазычванні як сведчанне сур’ёзных трансфармацый у моўнай свядомасці карыстальнікаў.

Можна адзначыць наступныя разнавіднасці польскага ўплыву у марфалогіі.

1. Змена граматычнага значэння мужчынскага роду на жаночы ў некаторых назоўніках: *зая, кляса, тэза, філія*. Пры гэтым змена характару асновы ўплывае на

флексійную парадыгму: ...у *судовай залі* (Наша ніва, 08.07.09, с. 2); ...*пойдзе ў дзявятую клясу* (<http://nn.by/?c=ar&i=113922>. Дата доступу да ўсіх інтэрнэт-рэсурсаў: 14.10.2013).

2. Граматычнае афармленне пры дапамозе канчатка *-а* назваў асоб мужчынскага роду, у выніку чаго перавага аддаецца польскаму паводле паходжання суфіксу *-ц(а)*: *абаронца, вядоўца, выступоўца, даўца, збаўца, злачынца, знаўца, кіроўца, пераможца, спадкаемца, творца*.

3. Пашырэнне канчатка *-у (-ю)* ў родным склоне назоўнікаў мужчынскага роду, якія называюць канкрэтныя аб'екты: *банку, вобразу, году, гораду, з'езду, інстытуту, камітэту, клубу, матчу, народу, нумару, палацу, панядзелку, плану, праекту, рэгіёну, суду, універсітэту, факультэту; Віцебску, Еўрасаюзу, Іраку, Ірану, Лондану, Мінску, Полацку, Савецкага Саюзу, Судану*.

4. Скланенне традыцыйна нязменных запазычаных назоўнікаў. Параўн. пераклад назвы кнігі М. Эдэльмана і П. Савіцкай “*У геце было і каханне*” (з польскай) або казкі Г. Кірогі “*Панчохі для фламінгаў*” (з іспанскай). У гутарковым і публіцыстычным маўленні распаўсюджаны іранічны выраз-клішэ “*кіна не будзе*” (зрэшты, апошняе тлумачыцца хутчэй прагматычнымі фактарамі, чым польскім уплывам).

У сферы сінтаксісу польскамоўны ўплыў найбольш выразна праявіўся ў пашырэнні шэрагу спецыфічных канструкцый.

1. У састаўным іменным выказніку (канструкцыі ідэнтыфікацыі) у цяперашнім часе ўжываецца дзеяслоў-звязка *ёсць*, а прызвязачны кампанент выражаны творным склонам іменнай часціны мовы (прыклады з кнігі: Н. Мячкоўская. *Мовы і культура Беларусі: Нарысы*. Мн., 2008). *Пераход на мову за межамі сваёй групы ёсць у пэўнай ступені выклікам і дэманстрацыяй сваёй асобнасці...* (с. 30). “*Цень*” ад больш моцнай культуры, у якасці чынніка, што стрымліваў развіццё суседняй больш слабой культуры, ёсць значным фактарам і для беларуска-рускіх узаемадзеянняў... (с. 35). ...*Расія ёсць інтэрнацыянальнай краінай...* (с. 38). *Менавіта суверэнітэт ёсць падмуркам і для захавання самабытнай культуры, і для захавання і адраджэння мовы* (с. 40).

2. Ужыванне ў якасці звязкі ў састаўным выказніку дзеяслова *мець* са значэннем неабходнасці, абавязковасці або магчымасці: *мае прайсці, меў пачацца* і інш. *Дыскусія мае быць цікавай – вось толькі ці варта чакаць канкрэтных вынікаў?* (ЛіМ, 04.10.13, с. 5). “*Чыжоўка-арэна*” ўзводзіцца на поўдні Мінска ў аднайменным мікрараёне да чэмпіянату свету па хакеі, які *мае прайсці* ў Мінску з 9 па 25 мая 2014г. (<http://nn.by/?c=ar&i=115718>).

3. Канструкцыя *браць (узяць) удзел*:

28 мая ... *пройдзе прэзентацыя спецыяльнага нумару часопісу АРСНЕ, прысвечанага БНР. Удзел бяруць рэдактар часопіса Валер Булгакаў, а таксама гісторыкі Алесь Пашкевіч і Андрэй Чарнякевіч* (Наша ніва, 13.05.09, с. 1). *Актыўны ўдзел у форуме [“Залаты шлягер-2013”] возьмуць беларускія калектывы...* (ЛіМ, 04.10.13, с. 1). *Беларускія кнігавыдаўцы ўзялі ўдзел ва ўрачыстым закрыцці выстаўкі і былі адзначаны дыпламам* (ЛіМ, 04.10.13, с. 2). *Ён [стары дом] браў удзел ва ўсіх яе [дзяўчынкі] гульнях і забаўках...* (ЛіМ, 04.10.13, с. 7).

4. Канструкцыя *па* + месны склон:

Ужо па сканчэнні саміту Міністэрства замежных справаў заявіла, што “Дэкларацыя “Усходняга партнёрства” адпавядае нацыянальным інтарэсам Беларусі” (Наша ніва, 13.05.09, с. 1). *Па сканчэнні залевы праспект перакрылі каля парка Чалюскінцаў супрацоўнікі ДАІ* (<http://nn.by/?c=ar&i=112595>). *Па завяршэнні сваёй кар’еры Рафаэль Пуарэ пачаў трэнерскую ў Нарвегіі...* (<http://nn.by/?c=ar&i=72293>).

5. Канструкцыя з прыназоўнікам *праз* са значэннем прычыны: *супрацоўніцтва праз запатрабаванасць; праз абвастрэнне стасункаў Латушку некалькі разоў*

выклікалі для кансультацый у Мінск (Наша ніва, 10.06.09, с. 1). МНС апублікавала фоты электрашчыта, **праз які сёння спынілася метро** (<http://nn.by/?c=ar&i=115620>).

6. Канструкцыя з прыназоўнікам ад з часавым значэннем: *ад абеду, ад пачатку, ад 1991 г., ад развалу Савецкага Саюзу.*

“Наша ніва” з’яўляецца ў кіёсках у Мінску ў сераду ад абеду... Ад 1 кастрычніка можа падаражэць бензін... (<http://nn.by/?c=ar&i=80549>).

7. Канструкцыя з тэмпаральным значэннем у часе: *у часе матчу, параду, суду, шэсця, шторму, дажджоў. У часе Бостанскага марафону прагрымелі два выбухі* (<http://nn.by/?c=ar&i=108220>).

8. Канструкцыя з прыназоўнікам *цягам* (у спалучэнні з родным склонам): *твор пісаўся цягам 15 гадоў* (ЛіМ, 04.10.13, с. 3). Уяўляе сабой структурна-сэнсавую кантамінацыю польскіх выразаў (параўн. *w ciągu tygodnia, jednym ciągiem*). *У ЗША навучыліся рабіць хлеб, які не пакрываецца цвіллю цягам 60 дзён* (<http://nn.by/?c=ar&i=101375>). *Жыхарам Валожынскага раёна строга забаронена трымаць свіней цягам паўгода* (<http://nn.by/?c=ar&i=112475>).

9. Канструкцыя *апекавацца* (кім, чым). *Ён [стары дом] нязменна апекаваўся ёю [дзяўчынкаю] і пільна сачыў...* (ЛіМ, 04.10.13, с. 7). *Жанчыны ведалі, што іх абавязак – апекавацца домам...* (<http://nn.by/?c=ar&i=24074>). *Зразумела, што ён [музей] павінен апекавацца дзяржавай* (<http://nn.by/?c=ar&i=33467>). *А за сядзібу не хвалойцеся – тут ёсць каму, акрамя вас, за яе хвалявацца і ёю апекавацца* (<http://nn.by/?c=ar&i=105116&lang=ru>).

Безумоўна, марфалагічныя і сінтаксічныя паланізмы не з’яўляюцца адметнай рысай усіх без выключэння беларускамоўных выданняў і электронных рэсурсаў, тым не менш гэтыя моўныя факты дастаткова частотныя і выяўляюць імкненне да пашырэння, балансавання на мяжы “рухомай нормы”. Сучаснай беларускай літаратурнай мове ў пэўнай ступені характэрна тэндэнцыя да “элітарызацыі” і паступовага аддалення ад мовы асноўнай масы насельніцтва, што выяўляецца як у згуртаванні па моўнай прыкмеце параўнальна вузкага кола носьбітаў, так і ў актывізацыі нацыянальна-пурыстычных асаблівасцей. Літаратурнай мовай сёння карыстаецца пераважна гуманітарная інтэлігенцыя, прафесійна звязаная з беларускай філалогіяй ці гісторыяй: настаўнікі і выкладчыкі, навукоўцы, пісьменнікі, журналісты, а таксама нацыянальна ангажаваныя палітыкі і грамадскія дзеячы дэмакратычнага кірунку ды арыентаваная на беларушчыну, патрыятычна настроеная моладзь.

Беларуская нацыянальная эліта падкрэслена словацэнтрычная, яна ўдзяляе павышаную ўвагу дакладнаму выбару слова, яго свежасці, арыгінальнасці і асабліва – непадобнасці на рускі эквівалент з прычыны актыўнага супрацьстаяння рускамоўнаму асімілятарскаму ўплыву. Менавіта свядомае “адштурхоўванне” ад рускай мовы сёння з’яўляецца асноўнай прычынай пашырэння польскага лексічнага і граматычнага ўздзеяння. Пры гэтым небяспека паланізацыі зусім не здаецца моўнікам рэальнай і істотнай. “...У познія пісьмовыя эпохі да сацыяльных фактараў, што вызначаюць вектары і сілы ўзаемаўплыву моў, дадаюцца нацыянальная і лінгвістычная ідэалогіі” [2; 151]. Відавочна, што многія прадстаўнікі беларускамоўнай інтэлігенцыі падсвядома ўспрымаюць польскую мову не толькі як крыніцу ўзбагачэння і моўнай разнастайнасці, але і як своеасаблівы “мост” у свет заходняй, еўрапейскай цывілізацыі.

Літаратура

1. Булыка, А.М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко.– Мн.: Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
2. Мечковская, Н.Б. История языка и история коммуникации: от клинописи до Интернета: курс лекций по общему языкознанию / Н.Б. Мечковская. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 584 с.